

XFTAP 15.21.45

А.С. Нұрадинов, Г.К. Мырзакулова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: almat2007@mail.ru, myrzakulova_1993@mail.ru)*

Деструктивті діни ағымдарды ұстанушылардың тұлғалық ерекшеліктері

Аннотация. Бұл мақала Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің п.ғ.к., доценті А.С. Нұрадинов пен Болгария ИМ Академиясының п.ғ.д., профессоры Б.Г. Ганчевскийдің «Діни ұйымдардың адамдарды өзіне тартудың ұйымдастырушылық-психологиялық факторлары» тақырыбындағы мақаласының жалғасы болып табылады. Аталмыш мақалада елімізде қазіргі таңда деструктивті діни ұйымдардың таралу себептерімен қатар, сол діни ағымды ұстанушылардың тұлғалық ерекшеліктеріне талдау жасалынған. Психологиялық зерттеу үшін елімізде көп таралған деструктивті діни ағымдардың бірі – дәстүрлі емес ислам бағытын (салафизм) ұстанушылар іріктелініп алынды. Ұстанушылардың тұлғалық ерекшеліктерін анықтау бағытында жүргізілген эмпирикалық әдістердің нәтижелері көрсетілген.

Түйін сөздер: деструктивті діни ағым, діни жағдай, дәстүрлі емес ислам бағыты, дәстүрлі емес ислам ағымын ұстанушылар, психологиялық ерекшеліктері, тұлғалық қасиеттері.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2019-129-4-114-121>

Түсті: 24.07.19 / **Жарияланымға рұқсат етілді:** 6.09.19

Еліміз өз алдына дербес мемлекет болып, тәуелсіздік алғаннан кейін экономикалық, саяси және әлеуметтік жағдайдан гөрі, ішкі рухани қажеттіліктерге деген сұраныс адамдардың бойынан орын ала бастады. Психологиялық тұрғыдан адамдар арасындағы әлеуметтік дәрменсіздік пен негативті эмоциялардан арылудың жолын іздеудің нәтижесінде деструктивті діни ағымдардың жолына түсуге септігін тигізді. Бұл деструктивті діни ағымдардың діни канондарын саясиландырудағы сәтті кезеңі болып табылды. Қазақстан көпұлтты мемлекет болғандықтан, түрлі дәстүрлі діни ағымдар мен дәстүрлі емес діни ағымдар көптеп кездеседі. Әртүрлі діни идеялар мен ағымдардың белсенді тарауына рухани «вакуум», яғни өткен кеңестік уақыттан қалған азаматтардың рухани қажеттіліктері, сонымен қатар шетелдік түрлі діни ұйымдардың белсенді әрекеттері әсер етті. Қазақстан халқы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін кез-келген рухани құндылықтар мен идеологияны қабылдауға дайын болды [1, 150 б.]. Осы тұста, Қазақстан аумағында ислам бағытын жамылған діни ағымдардың таралуына қатты әсер етті. Бірақ, Қазақстанның тарихына үңілетін болсақ, Накшбанди мен Яссауи мұрасынан келе жатқан суфизм басым болып келеді.

Қазіргі таңда Қазақстан халқының діни сауатсыздық жалпыға ортақ екенін айтып өтуге болады. Сондықтан түрлі исламдық бағыттағы діни ағымдар Қазақстан халқын діни сауаттылыққа үйретуді басты мақсат етіп қойды. Қоғамдық діни ұйымдар және Қазақстанның араб мемлекеттерімен экономикалық байланыстарының дамуы Қазақстандағы діншілдіктің дамуына түрткі болды. Қазақстанның көптеген жас азаматтары Сауд Арабиясы, Египет, Пәкістанда түрлі діни оқу орындарын аяқтады. Қазақстан азаматтарын оқыту үшін түрлі имамдарды, шейхтарды белсенді түрде шақыра бастады. Алайда, бұл миссионерлердің басты міндеті діни-саяси экстремизмнің түрлі нұсқада тарату, Қазақстанды таза діни мемлекетке айналдыру болды. Басқа да өз идеяларын таратудың маңызды факторлардың бірі Ресейде өткен түрлі соғыстар болу барысында, әсіресе Шешенстан мен Дағыстан азаматтары арасында уахабизмді ұстанушылардың

белсенділігі артты. Сондай-ақ, Ресейдегі түрлі «шейхтар» Қазақстандағы деструктивті діни ағымдардың дамуына өз ықпалын тигізді [2]. Қазіргі таңда олар адамдардың санасына психологиялық әсер ету мен ақпараттарды заманауи технология (әлеуметтік желілер) арқылы таратып келуде. Сондықтан, деструктивті діни ағымдарды ұстанушыларды оңалту барысында психологиясына, тұлғалық ерекшеліктері мен рухани дүниетанымына көңіл бөлген жөн. Қазақстанда діни ахуалдың ерекшелігі, оның үздіксіз жаңарып отыруында. Діннің таралуы әр қоғамда әртүрлі болады. Сондықтан да, бұл мәселені толассыз зерттеуді қажет етеді [3, 46 б.].

Психология ғылымында дінді ұстанушылардың тұлғалық ерекшеліктері мен діни психологияның негіздерін З. Фрейд, К. Юнг, Э. Фромм, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, В. Вундт, Т. Рибо, Т. Флурнуа, У. Джеймс, Е. Старбек, Дж. А. Леубаның еңбектерінен көруге болады. Сонымен қатар, бұл еңбектерде дін психологиясындағы психоанализ, гештальт психология, бихевиоризм, гуманистік психология, діндегі жасерекшелік психологиясы, дінге сенім психологиялық феномен ретінде, діни тәжірибе, діни ұйымдар мен ондағы индивид психологиясы, діни медитация және діндар тұлғалар мен олардың типтері жайлы талдаулар көрсетілген [4].

Ал, қазіргі кезде дін ұстанушылар арасындағы психологиялық мәселелерді И.С. Кон, В.И. Носович, Ю.М. Орлов, К.К. Платонов, Л.И. Пилипенко, М.Г. Писманик, Д.М. Угринович, И.Н. Яблоков зерттеуде. Зерттеу пәніне сенім, діни мінез-құлық, салт-дәстүрлері және діни сана секілді мәселелер енгізіліп, кең ауқымда қолданыла бастады. Соңғы жылдары деструктивті діни ағымдардың қоғамға адамзат баласына қауіп жоғарылаудың әсерінен бұл мәселеге басты назар аударуды қажет етті. Өткен ғасырда (XX ғасыр) ғалым деструктивті діни ағымдардың шығу тегі, тарихы, ерекшелігі, өмірлік ұстанымдары мен салт-дәстүрлерін зерттеумен шектелді (В.Р. Букин, А.И. Клибанов, И.А. Крывелев, Д.М. Угринович). Мысалы, 1960-80 жылдары деструктивті діни ұйымдар қоғамда қазіргі күндегідей отбасының, қоғамдық және мемлекеттік институттардың бұзылысына алып келетіндей мәселе тудырған жоқ. (Е.Н. Волков, Е.Л. Доценко, Т.В. Евгеньева, Е.Н. Исполатова, Ф.В. Кондратьев, А.В. Романов, Д.Г. Трунов, И.А. Чеснокова, К. Джианбалво, М. Галантер, Ч. Гатто Троки, К. Гарви, Д. Кларк, Х. Ремшмитт, С. Хассен) [5, 24 б.].

Дәстүрлі емес діни ұйымдар, олардың іс-әрекеті, қоғамға және адамға әсерін зерттеу ғалымдардың назарында қала береді. Әсіресе, деструктивті діни ағымды ұстанушылардың психологиялық ерекшеліктерін зерттеу әлі күнге дейін жеткіліксіз деңгейде. Кез-келген деструктивті діни ағымдарды ұстанушыларды оңалту және профилактикалық жұмыстарын жүргізерден бұрын, олардың тұлғалық ерекшеліктерін зерттеу маңызды. Онсыз оңалту жұмыстары тиімді емес. Мақалаға сәйкес, қазіргі таңда Қазақстанда көп таралған деструктивті діни ағымдардың бірі – дәстүрлі емес ислам бағыты (салафизм) іріктеліп алынды.

Мақсаты: деструктивті діни ағымдарды ұстанушылардың психологиялық ерекшеліктерін анықтау.

Зерттеудің пәні болып дәстүрлі емес ислам бағытын (салафизм) ұстанушылардың психологиялық-тұлғалық ерекшеліктері болып табылады. Зерттеуге 21-50 жас аралығындағы 32 дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын Нұр-сұлтан қаласының тұрғындары қатысты, оның ішінде 17 ер адам және 15 әйел.

Зерттеудің әдісі ретінде: Р.Б. Кеттелдің 16 факторлық тұлғалық сауалнамасы және Л.Н. Собчик бойынша «Индивидуалды типологиялық сауалнамасы» таңдап алынды.

№ 1 тест. Р.Б. Кеттелдің 16 факторлық тұлғалық сауалнамасы (С формасы).

Тест алғашқы рет 1949 жылы Тұлғалық қабілеттерді тексеру институтында (JPAT) жарияланды. 1956-57 ж.ж. жаңдан өңделген нұсқасы екінші рет жарық көрді. 1961-62 ж.ж. дербес әрбір тұлға қолдануға болатын тесттің нұсқасы қолданылып келуде. Кеттел

әдісінің С формасы (бейімделген) 1972 жылы ЛГУ әлеуметтік психология кафедрасының Э.С. Чугунова зерттеу тобының бастамасымен жүргізілген. Тесттің теориялық және әдіснамалық негізі – тұлғаға факторлық талдау жүргізу болып табылады. Тесттегі әр фактордың құрылымы тұлғаның индивидуалды-психологиялық ерекшеліктерінің моделін сипаттаумен қатар, оның белгілі-бір өмірлік жағдайдағы шынайы жүріс-тұрысына болжам жасауға мүмкіндік береді.

Кеттел сауалнамасының С формасы 105 сұрақтан құралған. Сауалнаманың нәтижесіне қарай, 16 факторлық тұлғаның ерекшеліктерін анықтаумен қатар, қосымша 17 факторда тұлғаның өзін-өзі бағалау деңгейін анықтауға болады [6, 55-97 б.].

Р.Б. Кеттел сауалнамасына қатысқан 32 респонденттің интерпретациясы гендерлік ерекшеліктеріне қарай бөлініп, салыстырмалы түрде талдау жасалынды.

А) Дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын ер адамдар бойынша интерпретация:

Сауалнаманың нәтижесіне қарай, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанушы 17 ер адамдардың тұлғалық ерекшеліктерінде жоғары деңгейде мынадай факторлар: күмәнданушылық (L факторы) – 15 адам, мазасыздық (O факторы) – 14 адам, эмоционалдылық (Q4 факторы) – 14 адам және доминанттылық (E факторы) көрсетті.

Сауалнаманың нәтижесі бойынша төмен деңгейді көрсеткен факторлар: эмоционалды тұрақтылық (C факторы) – 3 адам, эмоционалды сезімталдылық (I факторы) – 3 адам, арманшылдық (мечтательность) (M факторы) – 3 адам, дипломаттық (N факторы) – 4 адам моральды қалыптылық (G факторы) – 4 адам, коммуникативті қабілет (A факторы) – 5 адам және немқұрайлылық (F факторы) – 5 адам (1-суретте көрсетілген).

Ә) Дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын әйел адамдар бойынша интерпретация:

Сауалнаманың нәтижесіне қарай, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанушы 15 әйелдің тұлғалық ерекшеліктерінде жоғары деңгейдегі факторлар: күмәнданушылық (L факторы) – 13 адам, арманшылдық (мечтательность) (M факторы) – 12 адам, мазасыздық (O факторы) – 12 адам және эмоционалдылық (Q4 факторы) – 12 адам көрсеткіштерін көрсетті.

Сауалнаманың нәтижесі бойынша төмен деңгейді көрсеткен факторлар: өзін-өзі дамыту, өзіндік тәртіп (самодисциплина) (Q3 факторы) – 2 адам, дербестік (самостоятельность) (Q2 факторы) – 3 адам, әлеуметтік қарым-қатынасқа түсе білу қабілеті (H факторы) – 4 адам, интеллектуалдылық (B факторы) – 4 адам, доминанттылық (E факторы) – 5 адам және жаңашылдықты қабылдау қабілеті (Q1 факторы) – 5 адам (2-суретте көрсетілген).



Сурет 1



Сурет 2

Салыстыра келе, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын ер адамдар әйелдерге қарағанда доминант, яғни басқару және билік басым, ал әйелдер ерлерге қарағанда арманшыл келетінін көруге болады.

Жалпы, ерлердің де, әйелдердің де тұлғалық ерекшеліктерінен күмәнданушылық, мазасыздық және эмоционалдылық қасиеттерінің басым екені анықталды. Қалған тұлғалық ерекшеліктеріне сәйкес қысым (Q4 факторы) жағдайы қалыпты деңгейлік көрсеткішті көрсетті.

№ 2 тест. Л.Н. Собчик бойынша «Индивидуалды типологиялық сауалнама».

Л.Н. Собчик бойынша «Индивидуалды типологиялық сауалнама» (ИТС) 91 сұрақ, 8 түрлі шкаладан (олар: экстраверт, интроверт, көшбасшылық қабілет, сензитивтілік, агрессия, мазасыздық, ригидтілік және лабильділік, яғни эмоцияның ауыспалылығы) құралған. Бұл сауалнаманың ерекшелігі «шынайылық» деңгейін бағалау қарастырылған. Яғни адамның қаншалықты деңгейде шын немесе жалған жауап бергенін де анықтауға болады. Сауалнама арқылы адамның мінез-құлқының ерекшеліктерін, сонымен қатар бейімделе алмау (дезадаптация) мен қосымша акцентуациялық белгілерді анықтауға болады [7, 32-39 б.].

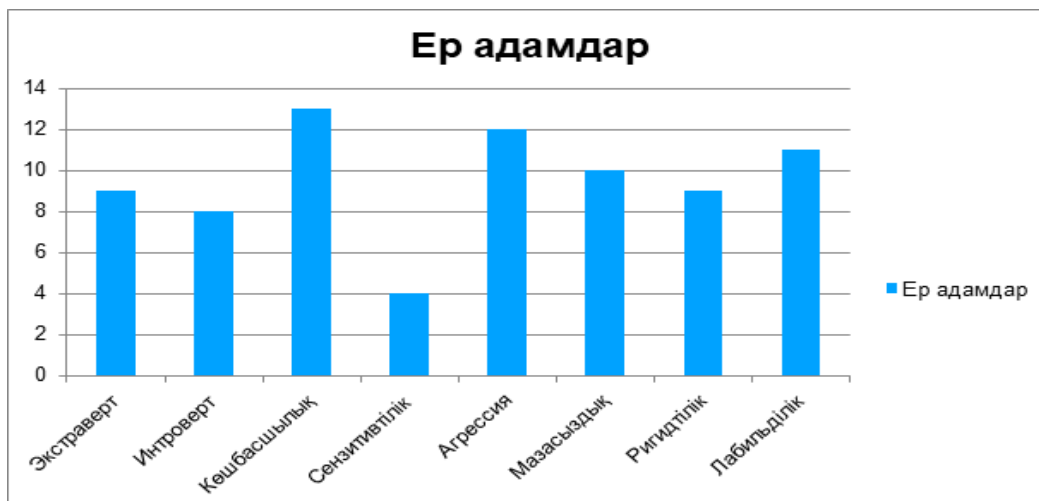
ИТС сауалнамасына қатысқан 32 респонденттің интерпретациясы гендерлік ерекшеліктеріне қарай бөлініп, салыстырмалы түрде талдау жасалынды.

А) Дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын ер адамдар бойынша интерпретация:

Сауалнаманың нәтижесіне қарай, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанушы 17 ер адамдардың тұлғалық ерекшеліктерінде жоғары деңгейлік көрсеткішті көрсеткен қасиеттер:

1. Көшбасшылық қабілеті (спонтанность) – 13 адам;
2. Агрессия – 12 адам;
3. Лабильділік (эмоцияның ауыспалылығы) – 11 адам.

Сауалнаманың нәтижесі бойынша ер адамдарда ең төмен деңгейді көрсеткен тұлғалық қасиет ол сензитивтілік – 4 адам (3-суретте көрсетілген).

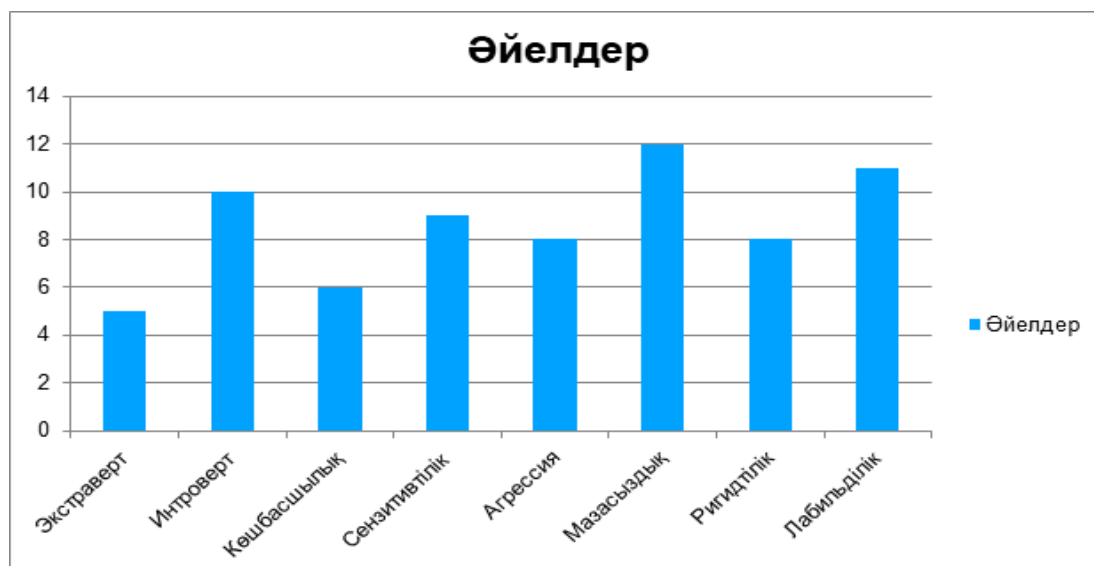


Сурет 3

Ә) Дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын әйел адамдар бойынша интерпретация:
Сауалнаманың нәтижесіне қарай, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанушы 15 әйелдің тұлғалық ерекшеліктеріне сәйкес ең жоғары деңгейлік көрсеткішті көрсеткен қасиеттер:

1. Мазасыздық – 12 адам;
2. Лабильділік (көңіл-күйдің ауыспалылығы) – 11 адам;
3. Интроверт – 10 адам.

Сауалнаманың нәтижесі бойынша әйелдерде ең төмен деңгейді көрсеткен тұлғалық қасиет ол экстраверсия – 5 адам және көшбасшылық қабілет – 6 адамды құрады (4-суретте көрсетілген).



Сурет 4

Салыстыра келе, дәстүрлі емес ислам бағытын ұстанатын ер адамдар әйелдерге қарағанда көшбасшылық қабілеті мен агрессиялық деңгейі жоғары болса, әйелдерде мазасыздық деңгейі мен интроверсия жоғары деңгейді көрсетті. Ал, лабильділік яғни көңіл-күйдің ауыспалылығы ерлер мен әйелдерге де ортақ жоғары деңгейді құрады.

Екі сауалнаманың нәтижесін қорытындылай келе, дәстүрлі емес ислам бағытын

ұстанушы (салафизм) ер адамдар доминант болып келеді, яғни әйелдердің басқа діни бағытқа кіруіне де әсерін тигізуі мүмкін. Себебі, әйелдердің өзін-өзі бағалау деңгейлері төмен және интроверсия жоғары көрсеткішті көрсетті. Олар көбінесе бағынышты типке жатады, яғни ер адамдарға (күйеуі, әкесі, ағасы және т.б.) тәуелді болудың нәтижесінде дәстүрлі емес ислам бағытына бет бұрады. Дәстүрлі емес ислам бағытын (салафизм) барлық ұстанушыларының тұлғалық ерекшеліктеріне бірдей психологиялық талдау жасардан бұрын олардың діни деңгейлеріне де көңіл бөлген жөн.

Қорытынды. Деструктивті діни ұйымдардың таралуы және олардың қоғамға тигізіп жатқан кері әсерлері іни экстремизм мен терроризм мәселесі күннен күнге күшейіп барады және оларды оңалту жұмыстарының тиімділігін біршама жақсартуды қажет етеді. Осыған орай, діни экстремизм мен терроризмнің алдын-алу және оларды оңалту жұмысын жүйелендіру қажет. Деструктивті діни ағымдардан зардап шеккендер мен ұстанушыларды оңалту жұмысын жүйелендіру мен дискурсын өзгертуде ең тиімді әдістердің бірі ДДА ұстанушыларын қоғамға психологиялық бейімдеу және әлеуметтендіру болып табылады. Дін мамандары мен психологтардың ДДА ұстанушыларымен индивидуалды жұмысының эффективтілігі оны әлеуметтендірумен тығыз байланысты. Олардың қоғамға психологиялық бейімделуі үшін психологиялық тренингтерді күшейтумен қатар, зайырлы қоғамдық іс-шараларға көбірек қатысуына ықпал жасау қажет. Қоғамдық іс-шараларға белсенді қатысуына ықпал жасалуы тұлғаның әлеуметтену процессі үшін де тиімді болып табылады. Қазіргі таңда оларды әлеуметтендіру және психологиялық бейімдеу жұмыстарын Дін орталықтары қолға алып, жүзеге асыруда. Мысалы, «Астана қаласы әкімдігінің Дін мәселелерін зерттеу орталығы» соңғы жылдары аталмыш іс-шараларды белсенді жүргізуде. Атап айтатын болсақ, қайырымдылық жәрмеңкелері мен акциялары: «Астана – мейірімді қала», «Мектепке жол» және т.б., сонымен қатар, жұмыссыз әйелдердің жеке кәсібін ашып, кәсіби қабілеттерін арттыру мақсатында тігін машиналарымен қамтамасыз етумен қатар, тегін тіл, тоқыма және кондитерлік курстарын жиі өткізеді.

Деструктивті діни ағымдардан зардап шеккендер мен ұстанушыларды оңалту жұмысын жүйелендірудің тағы да бір тиімді әдісі – кешенді мамандардан құралған кешенді оңалту. Оларды оңалту барысында міндетті тек психологтар мен теологтарға жүктемей, жеке басы мәселелеріне көңіл аударған жөн. Мысалы, кейбір деструктивті діни ағымды ұстанушылары табиғатынан тәуелді (зависимый) тұлға немесе тәуелдіге тәуелді (созависимый) болып келеді, кейбір ұстанушыларда күйзелістің жоғары формалары және психикалық ауытқулар кездесуі мүмкін. Мұндай жағдайда, психотерапевт және психиатр мамандарын да кешенді жұмысқа қосуды қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Материалы по основным вопросам религии: в помощь лектору. - Астана, АДР РК, 2014. –150 б.
2. Нурадинов А.С., Ганчевски Б.Г. Организационно-психологические факторы вовлечения людей в религиозные группы (по материалам поведенческого интервью // Пленарный доклад Международной научной конференции «Лидерство и организационное развитие» – Китев, Болгария, июнь 2016 г. - 16 – 19 б.
3. А.М. Киманов, Б.Ж. Бакиров. Радикалды діни идеологияның әсеріне ұшыраған адамдарды радикалды көзқарастан арылтудың және әлеуметтендірудің бірыңғай әдістемесі және жеке бағдарламалары. – Астана., 2017. - 46 б.
4. Чеснокова И.А. Влияние сект, культов и нетрадиционных религиозных организаций на личность и ее жизнедеятельность. – Москва., 2005.
5. Романов А. В. Психологические причины вовлечения в деструктивные культы. // Журнал практического психолога. – Москва. - 2000. - № 1-2 - С. 24.

6. Капустина А.Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла. - СПб., 2001. - С. 55-97.
7. Индивидуально-типологический опросник. Практическое руководство к традиционному и компьютерному вариантам теста. – Москва., 2010. - С. 32-39.

А.С. Нурадинов, Г.К. Мырзакулова,

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Личностные особенности приверженцев деструктивных религиозных течений

Аннотация. Данная работа является продолжением статьи кандидата психологических наук, доцента Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева Нурадинова А.С. и доктора психологических наук, профессора Академии МВД Болгарии Ганчевского Б.Г. под названием «Организационно-психологические факторы вовлечения людей в религиозные группы». В данной статье анализируются причины распространения деструктивных религиозных организаций в стране, а также личностные особенности приверженцев этого религиозного течения. Для психологического исследования были отобраны приверженцы одного из распространенных в стране деструктивных религиозных течений – нетрадиционного исламского течения (салафизма). Даны результаты эмпирических методов, направленных на выявление личностных особенностей приверженцев данного течения.

Ключевые слова: деструктивные религиозные течения, религиозная ситуация, нетрадиционные исламские направления, приверженцы нетрадиционного исламского течения, психологические особенности, личностные качества.

A.S. Nuradinov, G.K. Myrzakulova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Personal characteristics of adherents of destructive religious trends

Abstract. This article is a continuation of the article of Nuradinov A. S., candidate of psychological Sciences, docent of the L. N. Gumilyov Eurasian National University and Ganchevsky B. G., doctor of psychological Sciences, Professor of the Academy of the Ministry of the interior of Bulgaria on «Organizational and psychological factors of involvement of people in religious groups». In this article were analyzed the reasons of spreading of destructive religious organizations in the country, as well as the personal characteristics of the adherents of this religious movements. For psychological research were selected adherents of one of the most common destructive religious trends in the country – non-traditional Islamic movement (Salafism). The results of empirical methods aimed at identifying personal characteristics of adherents are given.

Keywords: destructive religious movements, religious situation, non-traditional Islamic background, adherents of non-traditional Islamic diversity, psychological characteristics, personal qualities.

References

1. Materialy po osnovnym voprosam religii: v pomosh lektoru [Materials of the main issues of religion: to assist the lecturer] (“ADR RK”, Astana 2014, p.150).
2. Nuradinov A.S., Ganchevskiy B.G. Organizatsionno-psihologicheskiye factory vovlecheniye luydei v religioznye gruppy (po materialam povedencheskogo interviy) [Organizational and psychological factors of involving people in religious groups (based on inputs of behavioural interview)], Plenarniy doklad Mezhdunarodnoy nauchnoy konferencii “ Liderstvo i organizatsionnoe razvitie” [Plenary report of the International scientific conference “Leadership and

organizational development”] (Kiten, Bulgaria, 2014).

3. Kimanov A.M., Bakirov B.Zh. Radikalny diny ideologiyany aserine ushyragan adamdardy radikalny kozkarastan aryltudyn zhane aleumettendirudin biryngai adistemesi zhane zheke bagdarlamalary [Personal programs and a single technique to get rid of radical views of people under the influence of radical religious ideology and socialization] (Astana, 2017, p. 46).

4. Chesnokova I.A. Vliyaniye sekt, kultov i netraditsionnykh religioznykh organizatsiy nalichnost i eye zhiznedeyetelnost [Influence of sects, cults and non-traditional religious organizations cash and its activities] (Moscow, 2005).

5. Romanov A.V. Psihologicheskie prichiny вовлечения в destruktivnye kulty [Psychological reasons for involvement in destructive cults], “Journal of practical psychologist” (Moscow, 2000, p. 24).

6. Kapustina A.N. Mnogofaktornaya lichnostnaya metodika R. Kettella [Kettell’s Multifactorial personal methodics] (SPb., 2001, p. 55-97).

7. Individualno-tipologicheskiy oprosnik. Prakticheskiye rukovodstvo k traditsionnomu i kompiyuternomu variantam testa [Individual typological questionnaire. A practical guide to the traditional and computer versions of the test] (Moscow, 2010, p.32-39).

Авторлар туралы мәлімет:

Нұрадинов А.С. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының пс.ғ.кандидаты., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мырзакулова Г.К. – әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының психология мамандығының І курс магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Nuradinov A.S. - Candidate of Psychological Sciences, docent of the Department of Social Pedagogy and Self-knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Myrzakulova G.K. - Master degree of I course in Psychology specialty of the department of Social pedagogy and self-knowledge, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich str., 6, Nur-Sultan, Kazakhstan.